

5. Кудринская Л.А. Добровольческий труд: опыт теоретической реконструкции: диссертация на соискание ученой степени доктора социологических наук: 22.00.03. – М.: РГБ, 2007.
6. Как думали русские люди о милосердии двести лет назад. – Сергиев Посад, 1897.
7. Благотворительность в России. – СПб. – 1895. Т.1.
8. Полное собрание законов Российской Империи. Собр. 1. – Т. 20. – №14392.
9. Черепкин Н.П. Императорское общество благородных девиц. – СПб. – 1914.
10. Очерк деятельности Совета Императорского Человеколюбивого общества за сто лет, 1816-1916 гг. – Пг. – 1916.
11. Устав общественного призрения // Свод законов Российской Империи. – СПб., 1892. Т. XIII
12. Правительственный вестник. – 1897. – 12 июля.
13. Россия. Энциклопедический словарь. – Л., 1991.
14. Фингер В. М.М. Дондукова-Корсакова в Шлиссельбурге // Русские Ведомости. – 1912. – №290.

Т. Малиновська

СУДОВІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОКРУЖНИХ ТА СІЛЬСЬКИХ ПРИКАЗІВ У КОЛОНІЯХ ІНОЗЕМЦІВ НА ТЕРЕНАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Попри зростання наукового інтересу до історії колоній іноземців у Російській імперії низка аспектів проблеми залишається поза увагою дослідників. Зокрема, недостатньо вивчено систему місцевих органів влади в поселеннях колоністів, організацію управління колоніями в цілому. В загальних рисах структура та функції виборної адміністрації у поселеннях іноземців характеризуються у роботах, присвячених джерелознавчим питанням, проблемі боротьби з правопорушеннями, у посібниках і нарисах з історії колоній [1, 30-31; 2, 81-83; 3, 9; 4, 57 та ін.].

Мета нашої статті – визначити сферу компетенції окружних та сільських приказів в колоніях як органів, уповноважених розглядати справи про правопорушення, в період від видання перших законів про колоністське самоврядування до систематизації відповідних норм у Статуті про колонії 1857 р.

Роль нижчої судової інстанції в колоніях законодавство першої половини ХІХ ст. відводило сільським та окружним приказам. Вони були запроваджені в колоніях згідно з Інструкціями про порядок внутрішнього управління в новоросійських, саратовських та петербурзьких колоніях 1800-1803 рр. Судові повноваження приказів фіксували ці інструкції та деякі закони, видані у наступні роки; у 1857 р. норми присвяченого колоністам законодавства було систематизовано у Зводі статутів та установ про колонії іноземців в імперії (Статут про колонії).

Згідно з цими законами, сільські прикази діяли в окремих колоніях. Декілька колоній об'єднувались в округ на чолі з окружним приказом, сільські прикази підпорядковувались окружним. До складу сільського приказу входили шульц або форштегер та два сільських бейзицери, до складу окружного – голова та два окружних бейзицери [5, ст. 13-16]. Приказних посадовців обирали самі колоністи. Окружний

приказ обирався на три роки, сільський приказ – на два [5, ст. 24, 25]. Керівною інстанцією для приказів були державні органи, яким доручалось управляти колоніями певного регіону імперії. Так, колонії на Півдні України з 1800 по 1818 р. знаходились під управлінням Контори опікунства новоросійських іноземних поселенців, з 1818 р. – Попечительного комітету про колоністів Південного краю Росії.

Судові рішення могли прийматись вже на рівні сільського приказу, його керівником – шульцем, але потребували затвердження окружним головою. За відсутності голови шульц як виключення міг здійснити вирок без затвердження, але за умови, що цей вирок отримав схвалення бейзицерів та авторитетних членів громади [„лучших людей”]. Крім того, шульц був позбавлений права карати за порушення, яке спричинило шкоду йому самому [„каждый из шульцев собственно за себя штрафовать права не имеет, но шульцы и бейзицеры просят голову”]. Голова та окружні бейзицери як потерпілі скаржились представникам державної влади [„ищут своего удовольствия у местного своего начальства или у членов оного во время их наездов”] [5, ст. 436].

Окружний голова в межах своєї компетенції приймав рішення в останній інстанції – обов’язково за згоди шульцу [5, ст. 436; 6, 122 - 123].

Судові повноваження шульців та голів були обмежені правопорушеннями, перелік яких містився у Розділі VII Статуту про колонії 1857 р.; деякі статті Статуту мали посилення на статті Уложення про покарання карні та виправні 1845 р. (зводу карного законодавства імперії). Йшлося про неявку на сход, невиконання розпоряджень посадових осіб [„своего начальства”], образу словом або дією представників сільської та окружної адміністрації, деякі порушення права власності, певні випадки ухиляння від сплати податків та зборів, порушення норм благоустрою, вимог протипожежної безпеки, правил поведження у церкві, міжособистісні конфлікти [„всякая между жителями вражда, частые ссоры и укоризны”], недбале ставлення до власного господарства [5, ст. 439-476]. Перелік правопорушень, за скоєння яких була правомочна карати виборна адміністрація колоній, в законодавстві не був вичерпний [„поелику всех вин и преступлений исчислить невозможно”] [5, ст. 438]. Конституючи це, окрема норма дозволяла в колоніях самостійно визначати, яка дія є протиправною, проте покарання можна було призначати лише у вигляді примусових робіт [„по большинству голосов”] терміном не більше 7 днів.

Якщо одні норми визначали порушення, підсудні виборним посадовцям колонії, окреслюючи таким чином межі їхньої судової компетенції, інші норми робили те саме, уточнюючи, що не належить до повноважень виборних. Перелік цих виключень вказував, де пролягала межа між проступком і злочином [„суду окружных и сельских приказов не подлежат преступления, каковы суть: непотребство, насильное отнятие чужого, воровство, жестокие побои и обиды, учиненные головам и шульцам, а паче побои и другое озлобление”] [5, ст. 498]. Місцева адміністрація та органи опіки не могли судити за дії, яке кримінальне законодавство Російської імперії кваліфікувало як карні злочини [5, ст. 500, 501].

Іншим критерієм, що визначав межі судової компетенції виборних, були стягнення, які вони могли накладати. У положенні Статуту 1857 р., присвяченому судовим повноваженням окружних голів, йшлося про штрафи і виправні роботи [5, ст. 436]. Інші норми додавали до цих стягнень попередження [„увещевание”], тілесні покарання, ув’язнення.

Грошові стягнення поповнювали громадські кошти [5, ст. 437]. Примусова праця поділялась на два види: роботи під наглядом представників адміністрації у власному господарстві або майстерні порушника (міра стосувалась недбалих господарів та

колоністів - ремісників) [5, ст. 465, 466] та громадські роботи [5, ст. 477-480]. На початку року окружний приказ мав разом з поважними господарями [„по общему о том с прозорливейшими хозяевами рассуждением”] підготувати для можливих порушників перелік робіт [„исправление коих могло бы служить в одно время как наказанием для виновных, так и для общей пользы”] [5, ст. 479].

Як захід впливу практикувалось також зобов'язання публічно попросити вибачення у потерпілого – а саме у окружних і сільських виборних, яких було ображено словом [5, ст.444]; ця міра відповідальності розглядалась як додаткове стягнення.

Шульцям і головам Інструкції 1800-1803 рр. дозволяли ув'язнювати [„наказывать ... содержанием на хлебе и воде”] недбалих господарів та злісних порушників громадського спокою [„нерадивых к своему хозяйству, праздных и буйных”][5, ст. 466]. Інша норма (в законах 1803 р., які стосувались новоросійських та пєтербурзьких колоній, та у Статуті про колонії 1857 р.) [5, ст. 480], надавала ув'язненню значення заходу, що посилював покарання примусовою працею. Осіб, що залучались до громадських робіт, але не виправлялись, слід було знову направляти на роботи, але цього разу використовувати рогатки та колодки і тримати цих осіб у в'язниці [„по окончанию работы сажать иногда на ночь и в тюрьму”]. Відповідну будівлю колоністи мали побудувати за рахунок штрафів [„в случае же недостатка оных из общественных доходов”]. Уложення про покарання 1845 р. також передбачало ув'язнення для колоністів, зокрема, наказувало тримати під арештом (1-3 дні) мешканців колоній Півдня імперії, які відмовлялись засівати свої землі [7, ст. 1395, п. 7].

Нарешті, застосовувались тілесні покарання. Закони 1803 р. і Статут про колонії 1857 р. пропонували вживати цей захід замість виправних робіт. Тілесне покарання вважалось припустимим, якщо порушник був покараний примусовою працею вже багато разів, так що могло залишитись без догляду його власне господарство, або якщо громадських робіт не було. Рішення приймав окружний приказ [„с общего согласия нескольких доброго поведения хозяев”] [5, ст. 481]. Уложення про покарання 1845 р. встановлювало для колоністів покарання різками за деякі проступки. Зокрема, від п'яти до десяти ударів міг отримати колоніст, якого двічі безрезультатно штрафували за утримання в неналежному стані будівель власного господарства [„свое сельское строение”] [7, ст. 1395, п. 1]. Законодавство вимагало від суддів, що призначали тілесні покарання, пам'ятати про їхній справжній зміст і призначення [„чтобы оные отнюдь не обращались в казнь, а служило бы более страхом стыда и поношения”] [5, ст. 481].

Законодавство 1837-1842 рр. та Статут про колонії 1857 р. передбачали випадок, коли значення судового вироку набувала ухвала сільської общини. Рішення стосувалось осіб, звинувачених у розпусті [„если колонист за всеми принятыми к удержанию его от разврата мерами, остается в поведении своем неисправим”]. Такі особи підлягали виключенню зі стану колоністів та депортації за межі імперії. Вирок мали схвалити не менш як дві третини родин, що мешкали в колонії найдовший час [5, ст. 468].

Судову діяльність виборних контролювали державні органи управління колоніями. Без їхнього затвердження не набували сили вирок про тілесні покарання та про виключення з числа колоністів за розпусту. Про порушення, які в законах про колонії не були прямо віднесені до компетенції виборних, останнім слід було повідомити опікунський орган, який і вирішував, як вчинити. Колоністи могли звернутись до державного органу або його представника, що відвідав колонію з

перевіркою, зі скаргю на рішення виборних [5, ст. 60, 483]. Особа, покарана за порушення права власності, у випадку рецидиву [„от продерзости не уймётся”] під вартою перепроводжувалась до представників державної влади [„для поступлення по закону”] [5, ст. 455].

Розробляючи систему контролю за здійсненням виборними судочинства, потрібної для запобігання помилкам та зловживанням, законодавець водночас турбувався про забезпечення місцевої влади від тиску з боку власних односельців, що її обирали. Встановлювалось покарання за невиконання колоністами розпоряджень „свого начальства” [5, ст. 440], нанесення образи [„неприличными словами”, „действием”] [5, ст. 444, 445]; скарги мали враховувати, що хибні звинувачення на адресу голів та шульців [„неправдивые доносы”] карались як наклеп [5, ст. 446].

Свідчення про практичну діяльність приказів як органів судочинства знаходимо у їхній діловодній документації, а також у службових матеріалах установ, що управляли колоніями. В меморіях і реєстрах справ, розглянутих Конторою опікуництва новоросійських поселенців, знаходимо відомості про судові рішення, які прикази направляли на її затвердження. Наприклад, 13 липня 1808 р. Біловезький окружний приказ (в Чернігівській губернії, підпорядковувався Конторі у 1802 – 1809 рр.) повідомив про покарання п'ятьох колоністів за пияцтво [„за упражнение во всегдашнем пьянстве”]. Опікунський орган виявив невдоволення: виборним дорікнули за те, що своє рішення вони не узгодили з керівництвом [„приказ по учинении приговора о упражняющихся в пьянстве долженствовал представить оный на рассмотрение и утверждение конторы”] [8, 182 зв.]. В інших випадках виборні лише повідомляли про порушення, рішення про покарання приймала Контора. Так, 12 серпня 1808 р. Данцигський сільський приказ доповів про ухвалення [„в нехотении и упрямстве”] колоніста І. Шміта від сплати податків [8, 210 зв.].

Судові рішення, подані на затвердження контори опікуництва, звісно, не обов'язково його отримували. 2 грудня 1808 р. шульц єврейської колонії Ізраїлівки М. Райгородський прохав дозволу використати 50 карбованців, які громада отримала від колоніста З. Яловецького як штраф [„за приченение отцу своему побои”], на суспільні потреби [„устройство богомольни”]. Контора не лише відмовила у клопотанні, але й скасувала сам штраф [8, 326]. Єврейські поселення у Херсонській губернії почали створюватись у 1807 р., в перші роки після заснування долали численні труднощі [9, 74], штраф, а надто такий великий, був недоречний в умовах, коли держава витрачала значні кошти на підтримку господарств єврейських колоністів. Ймовірно, саме ці міркування обумовили рішення опікунського органу у цьому випадку.

Серед засобів впливу на порушників переважало зауваження. Покарання, накладене приказом на звинувачених у пияцтві Біловезьких колоністів, контора не скасувала, але на додачу до нього доручила виборному органу передати колоністам свій наказ утримуватись від такого порушення надалі [„с предписанием к приказанию тем колонистам, чтобы они постарались отвратить себя от пьянства”]. Також попередженням обмежилось покарання Яловецького [„приказано было не причинять обид отцу своему”].

Водночас застосовувалась примусова праця та тілесні покарання. Данцигського колоніста Шміта контора опікуництва наказала сільському приказу під вартою відправити в Слізаветград у розпорядження городничого [„в общественную городовую работу”]. У Шведській колонії влітку 1801 р. виборні втрутилися у конфлікт між подружжям Романових та їхнім зятем Вінцентом, щоб захистити останнього від

побиття і образ, але це лише загострило протистояння [„был от общества в сельском приказе сделан приговор наказать его Романова и его жену телесно, то он Романов за то озлоблен на сельских начальников”] [10, 77 зв.].

Як зазначалось, закон доручав державним органам виносити вироки у випадках, коли представники виборної адміністрації самі були постраждалими або, навпаки, порушниками (крім карних злочинів, віднесених до компетенції державних судів). 19 січня 1809 р. контора розглянула прохання шульца М. Райгородського про покарання колоніста, що образив його дружину [„о доставлении надлежащего удовлетворения за причиненную жене его ... ругательством и боем обиду”] і ухвалила доручити розслідування справи місцевому правоохоронному органу – Єлизаветградському нижньому земському суду [11, 16 зв.]. 13 жовтня 1808 р. Біловезький окружний приказ доповів про протиправні вчинки колоніста І. Луфта, зокрема, скривдження виборних [„о причинении грубости приказным старшинам”]. Контора опікунства уповноважила окружний приказ покарати порушника грошовим стягненням [„в оштрафовании Луфта за грубость поступил по инструкции”] [8, 278 зв.]. 25 липня 1801 р. опікунський орган прийняв рішення згідно з клопотанням Хортицького обер-шульца (голови) П. Сіменса, залишити на посаді бейзицера колонії Кронсвейде Поулса, якого раніше було відсторонено за порушення [непорядочное поведение], адміністрація колонії мала гарантувати виправлення Поулса [10, 71].

Отже, сфера повноважень сільських та окружних приказів як судових інституцій охоплювала порівняно незначні правопорушення, була обмежена правом накладати лише деякі стягнення (головним чином попередження, штрафи і виправні роботи), судочинство виборних здійснювалось під контролем державних органів управління колоніями. Тема потребує подальшого вивчення, зокрема, аналіз службової документації приказів і органів опіки, що зберігаються у державних архівах, дозволить з'ясувати, як співвідносились норма і практика.

1. Айсфельд А. *Российские немцы и самоуправление: планы и действительность // Немцы России: социально-экономическое и духовное развитие (1871 – 1941 гг.)*. – М.: ЗАО МДЦ Холдинг, 2002.
2. Коновалова О.В. *Колонисты Юга России в конфликте с законом (1800 – 1818 гг.) // Вопросы германской истории*. – Днепропетровск, 2007.
3. *Фонд Контора опекунов новороссийских иностранных поселенцев 1781 – 1857 / Сост. Н.Л. Юзбашева, Д.Ю. Мешков*. – Днепропетровск; Киев, 1997. – Т. 1. *Аннотированная опись дел 1781 – 1818*.
4. *Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.) / Под ред. С.И. Бобылевой*. – Днепропетровск: Арт-Пресс, 1999.
5. *Свод учреждений и уставов о колониях иностранцев в империи // Свод законов Российской империи*. – СПб., 1857. – Т.12. – Ч.2.
6. Клаус А. *Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России*. — СПб, 1869. – Вып. 1.
7. *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных // Свод законов Российской империи*. – СПб., 1857. – Т. 15.
8. *Державний архів Дніпропетровської області (далі - ДАДО)*. – Ф. 134. – Оп. 1. – Спр. 187.
9. Любченко В. *Євреї у складі Російської імперії // Нариси з історії та культури євреїв України*. – К.: Дух і Літера, 2005.
10. ДАДО. – Ф. 134. – Оп. 1. – Спр. 45.
11. ДАДО. – Ф. 134. – Оп. 1. – Спр. 223.